

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. 5. zvezek. Ed. Vincenc Rajšp, transl. Marija Grabnar, Aleksandra Šerše, Vladimir Kološa. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1999. 498 strani, 19 zvd.

Z vsakim novim zvezkom Jožefinskih merjenj se potrjuje spoznanje, da dobivamo Slovenci izredno bogato gradivo, ki nam predstavlja celotno podobo naše dežele pred več kot 200 leti. Ko bo projekt v celoti izpeljan do konca (7 zvezkov), ne bo služil samo humanističnim vedam kot so zgodovina, umetnostna zgodovina, cerkvena in pravna zgodovina, jezikoslovje (toponomastika), ampak tudi naravoslovnim vedam kot so geografija, hidrologija, geodezija, gozdarstvo. Koncept 5 knjige je podoben, kot ga srečamo pri prejšnjih 4 zvezkih (recenzije so objavljene v ZČ). Spremno besedo je tudi tokat prispeval Feliks J. Bister, študijo o jožefinskem vojaškem zemljevidu je napisal Erich Hillbrand. Pojasnila k vsebini 5. zvezka je podal Vinko Rajšp, ki je tudi avtor "Toponomije sekcij" v kateri je zajel celotno besedišče kart. Glavni del transliteracije teksta opisov z gotice in prevod v slovenščino je opravila Marija Grabnar, posamezne sekcije pa še Aleksandra Šerše in Vladimir Kološa. Peta knjiga (18 sekcij, 498 strani in 19 zemljevidov) je debelejša kot vse dosedanje, obsežnejši je namreč tekst opisov. Sekcije, ki so v knjigi zajetem predstavljajo gosteje naseljena področja. Vrednost teksta 5. knjige je tudi v tem, da je navedenih veliko število krajevnih imen, ki jih danes ne najdemo več. Karte in opisi predstavljajo izredno bogato kulturno dediščino.

Peti zvezek obsega sekcije južne in zahodne Štajerske, tj. večino takratnega celjskega okrožja. Sekcije segajo od Slovenj Gradca, Gornjega Grada, Šoštanja., Velenja, Slovenskih Konjic, preko Celja, Kozjanskega, Posavja do Hrastnika, Trbovelj in Zagorja ob Savi. Izredna tehnična dovršenost faksimilov zemljevidov, izdelek Gorenjske tiskarne v Kranju, je prispevala k temu, da se skoraj ne razlikujejo od originala. Lahko celo trdimo, da so faksimili na nekaterih mestih celo jasnejši in ostrejši od originalov. Nazornost in preglednost na zemljevidih, ki jih danes občudujemo, so risarji dosegli z natančnim risanjem in z dosledno uporabo različnih barv. Ob bogastvu barv in znakov je zelo pomemben pisni del kart. S kart je razvidna dobro razpoznavna naseljenost. Karte dopolnjuje pisni del Jožefinskih merjenj, saj natančneje predstavlja tiste pojave na terenu, ki jih kartografsko ni bilo mogoče dovolj nazorno prikazati.

V vsebinski predstavitvi 5. knjige bom skušal opozoriti na nekatere posebnosti in značilnosti določenega področja, na katere naletimo v opisih. V rubriki trdne zgradbe, smo pri opisih nekaterih mest (Slovenj Gradec, Celje) dobro informirani o pomembnih zgradbah, pozorni pa na opise obzidij in njihovo takratno stanje. Za kastelologe bodo izredno zanimivi podatki o gradovih in dvorcih, ki jih je na posameznih področjih izredno veliko. Zvemo za strateški položaj gradu, njegovo ohranjenost, prostornost. Z vojaškega vidika je bil ta podatek izredno pomemben, ker so zapisovalci preračunali, kakšne vojaške enote bi lahko nastanili v gradu (stotnijo, divizijo). Vedno je tudi navedeno ali je grad enonadstropen ali dvonadstropen, ob nekaterih gradovih pa se omenjajo trdno grajeni hlevi in kašče. Kot primer bi navedel opis gradu Brestanica: "ima dve nadstropji, četverkotno dvorišče, široko 8 sežnjev, na vzhodu ima dve izstopajoči se okroglini". Pozornost pritegnejo gosto posejane farne cerkve in njihove podružnice, običajno z omenjenimi patroni. Pri opisih naletimo na izredno veliko križev, ki so verjetno služili za orientacijske točke. Pri cerkvah se pogosto omenja obzidje (verjetno ostanki taborov) z merami (višina, obseg). Opozoril bi na nekatere pripombe v zvezi s trenutnim stanjem posameznih cerkva. Pri Ljubnem je opombam da je cerkev sv. Primoža poškodovana zaradi požara, v Zibiki pa je cerkev sv. Magdalene zgoraj poškodovana od strele. Z vojaškega vidika so bili opisovalci posebej pozorni na zvonike oz. stolpe. Za cerkev sv. Križa v vasi Doropolje pri Planini je zapisano, da ima visok, zidan, koničast, daleč viden stolp. Cerkve v vaseh okrog Krškega imajo ponavadi lesen stolp oz. koničast stolp pokrit s skodlami; v Zdolah pa naj bi imela cerkev sv. Jurija visok, zidan, ne oster pač pa top stolp. V nekaterih krajih okoli Krškega in Brestanice je več cerkva, za katere je izrecno rečeno, da so lesene (lesena je npr. cerkev sv. Antona v Gornjem Leskovcu). Med trdne zgradbe sodijo tudi župnišča, ki so ponavadi enonadstropna, le redka so podzidana ali lesena. Navedel bi le nekaj pripomb zapisovalcev v zvezi z župnišči, kar dokazuje, kako temeljiti so bili opisi. V Šmartnem ob Dreti je cerkev sv. Martina z enonadstropnim, še ne dokončanim župniščem, v Koprivnici pri Kozjem je čisto novo župnišče, tudi v Šentožboltu je čisto nova enonadstropna duhovniška hiša.

V opisih so navedeni številni samostani, ki so ležali na območju, obravnavanem v 5. knjigi. Le nekateri so bili še delujoči (V Nazarjah, v Novem Kloštru, frančiškanski samostan v Krškem ter minoritski in kapucinski samostan v Celju). Večina je bila takrat, ko so zemljemerci kartirali, že ukinjena zaradi

reform Jožefa II. To so bili: v Studenicah nekdanji nunski samostan, v Jurkloštru naseljen prvotno s kartuzijani, nato z jezuiti, sedaj državen; v Olimju nekdanj kartuzijanski, sedaj podržavljen. Kot opuščen samostan je bil označen samostan v Žičah (je sicer prostoren, a zaradi neugodne lege za obrambo okolice ni primeren). Iz podatkov o župniščih, pripadnosti krajev in vasi k posameznim župnijam, lahko dobimo vpogled v takratno cerkveno ureditev ter ohranjenost cerkvenih objektov, ki so že takrat zaznamovali slovensko pokrajino. Pri preučevanju cerkvene zgodovine na Slovenskem, se bo moral raziskovalec poslužiti tudi podatkov v Jožefinskih merjenjih.

Pri pregledovanju opisov postanemo pozorni na omembo mitnic (Črna na Koroškem, Latkova vas, Križe pri Čemšeniku, Vransko, Zagorje ob Savi, Goričica pri Šentjurju, Stara vas na Bizeljskem) poštnih postaj (Šentožbolt, Vransko) in komisarskih hiš (Škale, Šentjur). Med trdnimi zgradbami se omenjajo mnoge gostilne in krčme, ležeče predvsem ob komercialni in deželni cestah. Navedel bi le primer kraja Bistrica ob Sotli, kjer je zapisano, "da stoji na visokem, strmem hribu zidana cerkev na Svetih Gorah, poleg še 4 majhne kapele in dve zidani enonadstropni gostilni". To dokazuje, da je morala Marijina cerkev na Svetih Gorah pritegniti množice romarjev.

Na področju, ki ga pokrivajo sekcije v 5. knjigi, so tudi omembe nekaterih še danes znanih zdravilišč oz. toplic. Omenja se zdravilišče Dobrna, v Rimskih toplicah najdemo podatke o kopališču, sobah za goste in hiralnico, v Ločendolu in Tržišču pa izvira znamenita rogaška slatina. Tisoč korakov od gradu Kozje je v dolini sredi poti studenec z zdravilno vodo, ki teče naravnost iz zemlje.

Večina trdno zidanih, večinoma enonadstropnih, redkeje dvonadstropnih hiš je v mestih in trgih (v Žalcu so npr. "mnoge stare in skoraj podirajoče se"). V vaseh so le posamezne zidane vaške hiše, precej je podzidanih, večinoma pa so bile lesene. Nad Kozjakom in okrog Črne na Koroškem se omenjajo oglarske kočice, v vaseh Veliki Raztez in Veternik pa so naseljene kajžice.

Za gospodarsko zgodovino so zanimivi tisti podatki, kjer se omenjajo rude in razni proizvodni obrati. Pri Podgorju blizu Šoštanja najemo plavž, v Mislinji pa majhne fužine. Železova ruda je blizu trga Kozje, 200 korakov levo od gradu, prav tako je pod vrhom Veternika bogato nahajališče železove rude. V 5. knjigi je tudi veliko podatkov o glažutah, ki ležijo na delu Pohorja. Zapisano je, da je bila na področju Hudinje glažuta, ki se je prejšnjo zimo podrla in je tudi zaradi slabe prometne povezave sedaj opuščena. Glažute se omenjajo še v Kostrivnici pri Šmarju, Spodnjih Nagonjah, kjer je pol ure pod cerkvijo sv. Marjete v globoki globeli glažuta. Tu izdelujejo slatinske steklenice. Še bolj zanimiv pa je naslenji opis glažute. Pot čez Veliki Okič na področju Kozjanskega je le vlečna pot za uporabo glažut. Po njih ljudje vozijo navzdol na majhnih saneh les, prevozne sani pa potem navzgor nosijo na plečih, da bi naložili nov les. Bližnji gozd je povsem izčrpan, tako, da bodo glažuto še v tem letu preselili.

Vislice so označene v vseh tistih krajih, kjer si imeli krvna sodišča s pravico smrtnih obsodb. Gre za naslednje kraje: Slovenj Gradec, Nova Štifta, Slovenske Konjice, Hudinja, Celje, Šentjur. Ti podatki bi bili lahko koristni za pravno zgodovino.

Za hidrologijo so zelo uporabni podatki o toku in vodnatosti rek ter potokov. Številne so tudi omembe ribnikov (pri gradovih) in močvirij. Iz zapisov dobimo zelo slikovito opisan tok reke Savinje na posameznih odsekih, Save med Zagorjem in Hrastnikom ter Save pri Krškem. Pri Latkovi vasi je zapisano, da ima reka Savinja kamnito dno, večinoma nekoliko hiter tok, širina je skoraj nedoločljiva, kot tudi globina. V zvezi s poplavamami, ki jih je na omenjenem odseku povzročala Savinja, je zabeležen predlog regulacije. Da bi cesto (komercialno) obdržali vozno, bi morali breg povišati z približno 2 sežnja visokim nasipom. Ker se struga Savinje spreminja, svetujejo zapisovalci, bi se morali pozanimati pri tamkajšnjih prebivalcih, kje bi se lahko prečkalo reko. Splavi se omenjajo na več mestih (Male Braslovče, Rimske toplice) na reki Savinji. Zelo veliko je podatkov o mostovih, ki so večinoma leseni, nekateri v zelo slabem stanju. Edini kamnit most se omenja pri vasi Globoko, kjer teče Martinščica v Timski potok, ki se izliva v Sotlo. Na več mestih na Savinji in Savi so za prevoze pešcev uporabljali čolne (Šešče pi Preboldu, vas Sava). Pri Renkah je bil čolnarski urad, ki je skrbel za prevoz živeža z ladjami s Hrvaške poti Kranjski. Za prevoz preko večjih rek so služili brodovi (pri Vidmu in pri Brestanici). Za brod v Vidmu je rečeno, da sta na enem brodu naenkrat lahko največ dva voza, kajti tu se odvija močna trgovina z vinom. Skoraj na vsakem malo bolj vodnatem potoku je obratoval mlin, marsikje tudi žaga. Pri vasi Sedlarjevo je bilo močvirje, ki se je poleti osušilo, blatno dno pa je bilo nevarno, seveda gledano z vojaškega vidika. Zato sledi predlog, da bi bilo potrebno narediti prekop, po katerem bi odtekla voda v Sotlo in močvirja ne bi bilo več. Pozornost vzbudi način preskrbe z vodo gradu Bizeljsko. H gradu je namreč speljana umetna struga, ki preskrbuje grad že

dve leti s potrebno vodo za živino in ljudi. Zapisovalec pa dodaja, da bo izkušnja pokazala ali voda ne bo presahnila, saj je bilo pred tem na gradu veliko pomanjkanje vode.

Pritegnejšo nas tudi opisi cest in poti. Komerzialna cesta od Vranskega proti Celju in dalje do Maribora je redno vzdrževana. V dokaj dobrem stanju so deželne ceste. Zapisovalci pogosto opozarjajo na slabe vozne razmere v jesenskem in predvsem zimskem času v hribovitih predelih. V hribovitih predelih se pogosto omenjajo le gozdne oz. vlečne poti (drče). Prometne razmere v Solčavi pa so morale biti tudi v času jožefinskih merjenj katastrofalne. K vasi ni vodila nobena vozna pot, bile so le slabe peš poti. Konje so vodili, natovorjene s potrebnim živežem, v sili po sredini potoka. Omenim naj še predlog, kako bi rešili lažji prehod preko Trojanskega klanca, kar kaže, da so vojaški inženirji že takrat razmišljali o prometnih rešitvah. Komerzialna cesta je bila od prvega mostu pod Trojanami do trojanskega klanca ali ti. Učaka s tovornimi vozmi težko prevozna. Enako težko je bila prevozna tudi od Šentožbolta na Učak. Na Učaku je 4–5 sežnjev globok predor skozi hrib. Cesta je zaradi majhnih izvirov, prhke zemlje sestoječe se iz drobnih škrljencev, slabe kakovosti. Da bi jo ohranili v uporabnem stanju, bi jo morali vedno popravljati. Predlogov, da bi morali poti redno vzdrževati in popravljati, je v zapisih še več. Brezpotja so v Trobojniku (pri Pišecah), kjer ljudje hodijo kar čez polja in v Mrčnih selah, kjer k raztresenim hišam ni nobenih peš poti. Da bi našli vse te male kočice v gozdu, bi nas morali voditi domačini, kot svetujejo zapisovalci. Ob Savi pri Zagorju so bile poti za ladijsko vleko.

Veliko zvemo iz zapisov o strukturi in sestavi gozdov (visoki, nizki, pomešani z grmovjem; sestoječi iz jelke, breze, hrasta, bukve). Navedenih je veliko konkretnih podatkov za primerjavo z današnjim stanjem. Opisi hribov so bili potrebni predvsem za vojaške potrebe, čeprav so tudi za današnjo rabo koristni. Zapisovalci opisujejo razgled (npr. z Uršlje gore). Vojski so služili hribi za orientacijske točke v zvezi z eventualnim obstreljevanjem nižje ležečih krajev in področij.

Pri podrobnem pregledovanju opisov bi odkrili še mnoge značilnosti in podrobnosti povezane s trdnimi zgradbami, vodami, potmi, gozdovi in hribi, ki niso ušle budnemu očesu zapisovalcev. Iz mnogih podrobnosti in detajlov lahko sklepamo, kako zanesljivi so podatki, ki so jih zapisovalci stanja zabeležili.

Stanje na kartah jožefinske izmere bomo lahko primerjali z današnjo podobo Slovenije, ki jo najdemo na državni topografski karti izmere 1:25.000 (205 kart). Izdala jo je Geodetska uprava Republike Slovenije v Ljubljani med 1997 in 1999. Današnje stanje in stanje pred več kot 200 leti si tako podajata roki.

Ignacij Voje

Joachim Radkau, *Natur und Macht. Eine Weltgeschichte der Umwelt*. München: Verlag C. H. Beck, 2000. 438 strani.

Pisati svetovno zgodovino okolja zahteva nadpovprečni odmerek samozavesti in poguma. Razen za zahodno Evropo in Severno Ameriko skoraj ni del, ki bi obravnavala zgodovino (varstva) okolja v posamezni državi ali pokrajini, pa še obstoječa dela so karseda raztresena in kar je še huje, močno kontradiktorna. Zgodovina okolja namreč sama na sebi še skoraj ni bila predmet obravnave, razen redkih izjem, npr. kultivirane krajine, gozdov in nekaj malega o vodah. Večina obstoječih obravnave je namreč v zvezi z varstvom okolja, to pa je že samo po sebi interesno obarvano, neredko kar ideološko (večkrat tudi v družbenem in političnem smislu) usmerjeno, tako da je zelo težko izluščiti kolikor toliko objektivno resnico.

Odlika obravnavane knjige je, da se kolikor je le mogoče izogiba uporabi zgodovine diskurza, temveč se skuša dokopati do bistva stvari.

Veliko primerov zlasti z začetka novega veka je, ko so bila močna prizadevanja, največkrat z državne strani, za kake ukrepe, ki so močno posegali v okolje, ki jih je podpirala kričava publicistika, resnični namen pa je bil povsem nasproten od deklariranega. Kot izhaja že iz naslova, je pisec skušal povezati dogajanja v okolju, posebej še pomembne ukrepe za njegove spremembe, z oblastjo, bodisi plemstva ali meščanstva, dežele ali države. To pa je, kolikor mi je znano, na tem področju povsem nov pristop, ki pa prinaša nova in neredko povsem drugačna spoznanja, kakršnih smo bili na podlagi preveč enostranske literature vajeni doslej.

Avtor, ki je sicer profesor novejšje zgodovine, vendar z interesi na materialnih področjih, se je zelo poglobil v naravoslovno in tehnično problematiko okolja in je kot profesionalno nedeformiran izluščil